

УДК

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА
EKONOMIC MECHANIZM OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT

Тимченко О.І., ст. викл. кафедри економіки і права
Національний університет харчових технологій
Tymchenko O.I. Senior teacher the chair of Economics and Law
National University of Food Technologies

Анотація. Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню сутності економічної категорії „економічний механізм”, розглянуто проблеми формування економічного механізму, складові економічного механізму та його удосконалення щодо розвитку малого підприємництва.

Annotation. The article is devoted to the theoretical grounds of the economic essence theory “economic mechanism” the problems of formation of the economic mechanism, components of the economic mechanism and the improvement of small business.

Ключові слова: механізм, економічний механізм, господарський механізм, розвиток, розвиток підприємництва.

Key words: mechanism, economic mechanism, managing mechanism, development, development of business undertaking.

Вступ. В Україні протягом останніх років на урядовому рівні приділяється значна увага побудові системи державної підтримки малого підприємництва. Про це зокрема свідчать прийняті останнім часом законодавчі та нормативно-правові акти. Проте, має місце суперечність між існуючим великим попитом з боку суб’єктів малого підприємництва щодо отримання фінансово-кредитної, освітньої, організаційної, інформаційно-консультативної, науково-технічної державної підтримки і практичною недоступністю пересічного суб’єкта малого підприємництва до отримання такої підтримки. Разом з цим в Україні мають місце потенційні можливості щодо збільшення обсягів, підвищення рівня доступності та ефективності державної підтримки малого підприємництва,

котрі полягають, головним чином, у перенесенні основної уваги та коштів з проведення витратних для бюджету і малоефективних дискретних заходів фінансово-кредитної підтримки та підтримки через надання пільг в оподаткуванні та надання масової не фінансової підтримки з приділенням особливої уваги наданням безкоштовної організаційної, інноваційної, консультативної підтримки суб'єктів малого підприємництва, що знаходяться на початковому етапі розвитку [7, с.37].

Таким чином, зважена державна економічна політика сприяння розвитку малих підприємств повинна стати одним із ключових моментів у реалізації комплексу заходів державної підтримки малого підприємництва. Державна економічна політика підтримки малого підприємництва повинна бути науково обґрунтованою і спиратися на визначену концепцію, що, на наш погляд, повинна включати економічний механізм розвитку малого підприємництва, що сприяє створенню нових малих підприємств і забезпеченню їм, а також уже функціонуючим більш сприятливого середовища господарювання.

Як складова частина господарського механізму економічний механізм не може існувати поза єдиним механізмом управління. Будучи частиною господарського механізму, йому властиві способи і методи впливу на формування пропорцій відтворення і їхню реалізацію в практиці управління ринковою економікою.

Постановка завдання. Враховуючи важливе значення малого підприємництва для економіки України та незначні темпи його розвитку (кількість малих підприємств у 2005 році становила 295109, що лише на 4,13% більше ніж у 2004 році і у 6,3 рази більше ніж у 1991 році) потрібно розкривши теоретичні передумови формування економічного механізму, виявити проблеми та запропонувати напрямки удосконалення економічного механізму розвитку малих підприємств, особливостями якого, було б його спрямування на створення сприятливого підприємницького середовища з урахуванням регіональних особливостей: загальної соціально-економічної, демографічної та екологічної ситуації

Результати. В науковій літературі існує чимало визначень економічного механізму [1, 2, 4, 5, 8, 9]. В деяких працях акцент робиться на його структурному складі, в інших – на системі взаємозв’язків економічних явищ, що виникають у результаті дії об’єктивних економічних законів, у третіх – на системі заходів, спрямованих на використання об’єктивно існуючих економічних законів, у четвертих – на сукупності методів управління фінансово-кредитними відносинами.

Вивчаючи праці вітчизняних і закордонних економістів [3, 5, 8, 9, 10], що розглядають управління фінансово-кредитними відносинами в ринковій економіці як невід’ємну, пріоритетну частину економічного механізму управління розвитком малих підприємств, автор вважає, що економічний механізм управління розвитком підприємств малого бізнесу як складова частина господарського механізму являє собою систему управління насамперед фінансовими відносинами і фінансовими ресурсами малих підприємств через відповідні важелі, за допомогою методів і форм організації фінансових відносин і їхнього використання, в інтересах і з метою динамічного розвитку малих підприємств і економічного, і соціального розвитку суспільства в цілому. Таким чином, структура економічного механізму управління розвитком малих підприємств складається з наступних елементів (рис. 1).

Як відзначає А. Кульман [10, с.12-16], поняття “економічна теорія” і “економічний механізм” не співпадають. Економічні механізми – це лише один з багатьох елементів, аналіз яких дозволяє економічній теорії будувати свої узагальнення. Економічні механізми можна визначити як необхідний взаємозв’язок, що природно виникає між різноманітними економічними явищами. Механізм включає в себе певну послідовність економічних явищ: його складовими елементами водночас виступають і вихідне явище, і завершальні явища, і весь процес, що відбуваються в інтервалах між ними. Механізми – це системи взаємозв’язків економічних явищ, що виникають в певних умовах під впливом початкового імпульсу. Оскільки взаємозв’язків і імпульсів багато, то кількість механізмів, як їхній добуток, величезна.

Механізми, відтворюючи в більшому або меншому масштабі вихідні явища, є механізмами закритого типу. Механізм, що не відтворює вихідні явища, а дає початок новій серії явищ, називається механізмом відкритого типу.

Рис. 1. Структура економічного механізму розвитку малих підприємств

Кожне суспільство на всіх рівнях і зрізах має механізм управління, що включає в себе організаційні, економічні, технічні, матеріальні, психологічні і інші методи впливу. Від переваг акцентів на ті або інші методи (сторони) механізм управління буде мати своє найменування. У суспільстві до індустріальної епохи переваги віддавалися позаекономічним методам, механізми були позаекономічними. У капіталістичному суспільстві на перше місце виходить інтерес підприємця. Механізми все більше наповнюються економічним змістом: економічними методами [9, с.19].

Про механізми управління більш логічно говорити як про господарський механізм, що має свої особливості на рівні держави, галузі, регіону, підприємства. Оскільки господарський механізм має свої особливості на різних рівнях управління, його визначення як економічної категорії істотно відрізняються.

До розуміння категорії “господарський механізм” впритул підійшов ще в першій половині XIX століття французький економіст і математик О. Курно, розробляючи “теорію економічної рівноваги”. Він, зокрема, писав: „господарська система в дійсності являє собою ціле, усі частини якого взаємозалежні і впливають один на одного“.

Значну роль у формуванні категорії господарського механізму відведено в “Капіталі” К. Маркса. Логіка “Капіталу” дозволяє зробити висновок, що категорія “господарський механізм” відноситься до загальних категорій політичної економіки. Сутність господарського механізму як категорії виробничих відносин складає, за Марксом, система економічних форм, що забезпечують функціонування способу виробництва і досягнення його безпосередньої мети. Продовжили розробляти теорію господарського механізму такі видні теоретики-марксистки, як Н. Бухарін, А. Богданов, В. Базарів, В. Громан. У своїй книзі “Теорія історичного матеріалізму” М.І. Бухарін доводив, що теорія рівноваги цілком відповідає марксизму. Використовуючи теорію рівноваги, А. Богданов спробував розробити “загальну

організаційну науку (тектологію)”, що послужила прикладом і матеріалом для розробки на Заході загальної теорії систем [3].

Підручник політичної економії приписує В. Леніну першість по введенню в науковий обіг терміну “господарський механізм” (господарський організм, економічний механізм). У 1918 році В. Ленін писав, що необхідна “організація обліку, контроль над найбільшими підприємствами, перетворення всього державного економічного механізму в єдину велику машину, у господарський організм...”.

В праці В. Леонтьєва [11] економіка кожної країни розглядається як складна система, у якій присутня велика кількість різних видів діяльності. Зокрема, він доводив, що кожна окрема ланка цієї системи існує лише тому, що одержує що-небудь від інших і сама віддає, тобто знаходиться у взаємозв’язку і взаємозалежності від інших ланок. В економічній системі господарська діяльність є організованим, регульованим, скоординованим яким-небудь чином. Цей спосіб організації діяльності можна розглядати як господарський механізм.

М. Фрідмен у роботі “Капіталізм і воля” розглянув два способи координації економічної діяльності людей. Перший заснований на централізованому керівництві, ієрархії і поєднаний вимушено. Другий використовує методи добровільного співробітництва індивідів або стихійний порядок. Головний сигнал до дії – ціни. Їхня зміна показує господарникам, у якому напрямку їм потрібно працювати.

Різноманіття підходів до визначення способу регулювання економічної діяльності свідчить про багатогранність категорії “господарський механізм” і широті понять, що вона відбиває. Значний внесок у розробку теорії господарського механізму внесли Л.І. Абалкін, П.Г. Буніч, С.В. Мочерний, В.А. Медведєв і ін.

Зокрема Л.І.Абалкін, відзначає, що господарський механізм, являючись формою прояву економічних законів, їхньої реалізації через практичну діяльність людей не співпадає з механізмом використання економічних законів, тому, що механізм використання економічних законів – це більш загальне

поняття у порівнянні з господарським механізмом. Також, на його думку, механізм використання економічних законів включає в себе, зокрема, їхнє пізнання (емпіричне або теоретичне), постановку мети розвитку народного господарства, вироблення курсу економічної політики. Всі механізми використання економічних законів передують практичній діяльності по використанню законів і не входять в поняття господарського механізму. Останній спирається на вже пізнані закони, на вироблену економічну політику і безпосередньо змикається з діяльністю по практичному використанню економічних законів [1]. Тобто, категорія “господарський механізм” виражає відносно більш вузьке коло виробничих відносин і процесів (у порівнянні з механізмом використання економічних законів) і характеризує їх в більш конкретному плані, але включає елементи надбудови.

У своїх працях П.Г. Бунич відзначає, що “проблема господарського механізму, окрім економічного змісту, в своїх граничних шарах стосується обмежень виробництва, економіко-географічних, національних, етнічних, історичних факторів, статевих і вікових особливостей людей, медичних вимог, філософських, юридичних, соціологічних питань, математики, технічних систем, що використовуються в управлінні, і т. ін. Особливо слід виділити зв’язок господарського механізму з людиною, її потребами, психологічними мотивами поведінки і праці” [6, с.6]. Дійсно, якщо розглядати сутність господарського механізму саме в такому аспекті, то механізм використання економічних законів в меншому ступені стосується цих проблем.

Різні трактування категорії “господарський механізм” наводяться сучасними вченими-економістами. Зокрема, Ю. Шишков пише: „Всякий економічний механізм є системою інструментів регулювання відтворювального процесу на основі суспільних економічних законів даної суспільної формації“ [15]. В. Кошкін і Е. Гайдар визначають господарський механізм як “систему зв’язків між рівнями, осередками й агентами виробництва з приводу вибору конкретних цілей виробництва, способів їхнього досягнення виходячи з наявних ресурсів і реалізації прийнятих рішень”. В. Белянов вважає, що

“господарський механізм” соціалістичного суспільства являє собою систему управління народним господарством [2]. Натомість О.Г. Дерев’янка визначає “господарський механізм як засіб функціонування економічної системи (незалежно від її розміру), в основі якого лежить певна сукупність виробничих відносин, тобто йдеться як про господарський механізм народного господарства в цілому (макроекономічний рівень) так і про господарський механізм суб’єктів підприємницької діяльності (мікроекономічний рівень)” [8].

У монографії “Господарські системи і радикальна реформа” Є.Г. Ясин відзначав, що в економічній літературі з 70-х років широко стали застосовуватися терміни “господарський механізм”, “система господарювання”, “господарська система”, пізніше стали використовувати поняття “економічного механізму”, “організаційного механізму”, “фінансового механізму” для визначення окремих елементів господарського механізму як цілого.

Узагальнене визначення дає С.В. Мочерний: „Господарський механізм – це система основних форм, методів і інструментів використання економічних законів, вирішення протиріч суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини, формування її потреб, створення системи стимулів і узгодження економічних інтересів основних класів, соціальних груп”.

Значної уваги питанням господарського механізму в системі АПК приділено в працях Борщевського П.П., Василенка В.Д., Грабовського Ю.А., Іванова І.Д., Керашева М.А., Куржніра В.К., Лукінова І.І., Онищенко О.М., Пасхавера Ю., Саблка П. та інших. З тим, що господарський механізм – це складова економічна категорія, яка ще не одержала однозначного теоретичного обґрунтування і визначення в економічній літературі, погоджуються і інші автори Борщевський П.П., Заїнчковський А.О., Кучук В.С. Вони зазначають, що з точки зору одних – це система інструментів для регулювання процесів відтворення. Інші наголошують на тому, що це спосіб господарювання. Іноді зазначають, що це система управління економікою. На думку ж авторів, господарський механізм – це сукупність способів, методів, засобів управління

суспільним виробництвом в різних ланках єдиного народногосподарського комплексу країни, спрямованих на досягнення високих кінцевих народногосподарських результатів з мінімальними витратами трудових, матеріальних та фінансових ресурсів [4].

У концептуальному плані становлять інтерес визначення фахівців, що вивчають проблему співвідношення економічного і господарського механізму підприємств. Так, у монографії [5, с. 63-75], відзначається, що на рівні підприємства економічний механізм виявляється як господарський механізм – сукупність методів і форм регулювання виробничо-господарської діяльності, що забезпечують односпрямованість інтересів особистості, колективу підприємства, населення регіону, держави.

Основними мікроекономічними факторами, що впливають на економічний механізм, при цьому виділяються: форми власності; цінності трудового колективу і близьких до нього організацій; структура підприємств і їх місце у виробничому комплексі; рівень управління підприємством; підготовленість кадрів; участь працівників у власності і управлінні; якість праці й ін.

У теоретичному обґрунтуванні господарського механізму і розробці практичних рекомендацій враховуються сучасні ринкові перетворення.

З оголошенням курсу реформ та трансформації України в ринкову економіку виникла потреба трансформації і самого механізму управління економічними процесами в державі. На зміну господарському механізму прийшло вивчення дії та визначення ринкового механізму, стверджує Мостенська Т.Л., і в своїй праці [13, с.95], дотримується точки зору, згідно якої визначення “економічний механізм”, “господарський механізм”, “ринковий механізм” та “економічна політика” не співпадають. В цьому випадку економічний механізм можна розглядати як один із багатьох елементів економічної теорії. На її думку, знання щодо дії економічного механізму необхідні, оскільки вони дають змогу економічній теорії робити свої обґрунтування та узагальнення, досить чітко окреслювати прогноз перспективи розвитку економічної системи. “Економічний механізм – це механізм реалізації

економічної політики держави, який за допомогою використання державних важелів регулювання спрямовує дію ринкових законів в необхідному для держави напрямі, або це механізм впливу державного регулювання на дії ринкових законів з метою досягнення поставлених цілей” [13, с.96].

Діяльність держави як економічного центру пов’язана з формуванням механізму використання економічних законів. Тому в рамках виробничих відносин виділяють спосіб дії і механізм використання економічних законів – дві взаємозалежні, але разом з тим різні системи.

Дія економічних законів завжди виявляється у виді конкретних економічних результатів: ціна, дохід, прибуток, заробітна плата і т.д. У той же час не можна стверджувати, що дія економічних законів завжди здійснюється за допомогою механізму їхнього використання. Якщо закони не сприйняті або не створений механізм їх ефективного використання, то вони проявляються через наявні елементи господарського механізму в неефективній чи навіть деструктивній формі.

Ця проблема була розглянута в роботі В. Тарасевича [14], що, посилаючись на праці Дж. Сороса і Дж. Стігліца, критикував, зокрема, монетаристський курс трансформації господарського механізму в Україні прийнятий у перші роки реалізації реформ і сформулював загальну стратегію “універсалізації” економічних перетворень.

Механізми використання економічних законів включають, як правило, і ряд елементів надбудовних відносин: правові норми, господарське законодавство і т.д. Це також визначає те, що спосіб дії і механізм використання економічних законів певним чином взаємодіють між собою. Регулювання цієї взаємодії по суті і являє собою сферу організаційно-економічних відносин. Саме організаційно-економічні відносини складають головний зміст господарського механізму як економічної категорії.

Аналіз сучасних перетворень в економіці України підтверджує положення про те, що коли порушується відповідність виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил, виникають об’єктивні передумови для

трансформації всієї системи суспільних відносин і відповідних господарських механізмів [12]. Трансформація господарського механізму може успішно здійснюватися лише за умови максимально повного пізнання і використання об'єктивних економічних законів. Економічний закон, маючи свій власний зміст і форми прояву, детермінує відповідні елементи господарського механізму. Головна задача економічної науки й економічної політики полягає в тому, щоб досліджувати ті процеси, що поєднують механізм дії і механізм використання економічних законів, виявити об'єктивні закономірності і закласти їх у господарський механізм.

Історично трансформація господарського механізму здійснювалася або еволюційним шляхом, або методом революційної реформації, що у сукупності і являють собою спосіб розвитку господарського механізму (як і будь-якої іншої системи). Революційна реформація господарського механізму стає необхідною, як правило, унаслідок державних катаклізмів, що відбулися, (перевороти, революції, війни), унаслідок яких колишній господарський механізм перестає забезпечувати розширене відтворення в цілому в економіці даної держави.

Досвід свідчить, що революційний напрямок розвитку господарського механізму може відбуватися як відносно спокійно, без великих колізій, так і по типі “шокової терапії”. Для реального життя характерні в основному змішані варіанти.

Висновок. Становлення нового механізму аж ніяк не проста зміна форм і методів господарювання, це зміна інтелектуальних, ментальних і культурних характеристик. При цьому краще, якщо люди самі готові і прагнуть до кардинальних змін. Однак надія на масову свідомість далеко не завжди буває виправданою – становлення нового господарського механізму, як правило, супроводжується глибокими соціальними потрясіннями, про що свідчить досвід реформування економіки України. Сучасні суперечливі умови господарювання в Україні такими є тому, що в процесі реформування порушується принцип системності, цілісності господарського механізму, що і вимагає теоретичного

узагальнення, осмислення досвіду ринкових перетворень, розробки шляхів виходу з кризи.

Трансформація господарського механізму, як свідчить аналіз перетворень за роки незалежності України, повинна органічно містити в собі і зміна економічної ролі держави, модифікацію системи його економічних функцій, що “уплетені” у господарський механізм, пронизують будь-яку господарську форму і складають як би її кістяк, внутрішній зміст. Саме економічні функції держави інтегрують господарські форми, методи й інструменти, поєднують їх у систему, у єдиний цільний, всеохоплюючий господарський механізм. Проходячи через ці форми, переломлюючи через них, економічні функції модифікуються і вже в такому виді впливають на економічну систему, змінюють самі елементи господарського механізму. Причому ця зміна повинна бути комплексною, системною і односпрямованою, інакше бажаний ефект не буде досягнутий [12]. Таким чином, ідеально налагодженим економічним механізмом можна вважати тільки такий, у якому узгоджено взаємодіють усі системні елементи для досягнення найбільшого задоволення дійсних суспільних потреб, реалізації економічних інтересів особистості, колективів підприємств, галузей, регіонів, держави в цілому.

Отже, система поглядів на сутність категорії “економічний механізм”, поряд з такими близькими поняттями, як “господарський механізм”, “господарська система”, “господарський організм” і іншими, протягом 200-літнього періоду суспільного розвитку в працях великих учених-економістів, істориків і математиків значно видозмінювалася, але в цілому вона відбивала систему виробничих відносин різних економічних формацій і дію об’єктивних економічних законів.

Література.

1. *Абалкин Л.И., Бакалов А.П., Бистрицкий Э.А и ін.* Господарський механізм суспільних формацій.- М.: Думка, 1986.- 269 с.
2. *Белянов В.* Господарський механізм соціалізму// Економічні науки. - 1980.- № 10.- С. 86.
3. *Богданов А.А.* Тектология: Всеобщая организационная наука: В 2 кн. / Отв. Ред. Л.И. Абалкин. – М.: Экономика, 1989. – 456 с.

4. *Борщевський П.П., Заинчковський А.А., Кучук В.С.* Совершенствование хозяйственного механизма в пищевой промышленности. – К.: Техника, 1984. – 157 с.
5. *Брюховецька Н.Ю.* Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика.- Донецьк: ІЕП НАН України, 1999.- 276 с.
6. *Буніч П.Г.* Ринок: власність, податки, ціни// Ринкова економіка. - М.: Универсум, 1991.- С. 38-47.
7. *Варналій З.С., Кузнецова І.С.* Державна регуляторна політика у сфері малого підприємництва – К.: Ін-т економічного прогнозування, 2002. – 104 с.
8. *Дерев'яно О.Г.* Фінансово-кредитний механізм у системі стратегічного управління // Фінанси України. – 1998. - №7. – С. 28-34.
9. *Дикань В.Л., Писаревський І.М.* Економічний механізм підприємства / Навчальний посібник. – Харків: ХФВ “Транспорт України”, 2002. – 128с.
10. *Кульман А.* Экономические механизмы: Пер. с фр. / Общ. ред. Н.И. Хрустальной. – М.: А/о Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 192 с.
11. *Леонтьев В.* Економічні есе: Теорії, дослідження, факти і політика: Пер. с англ.- М.: Политиздат, 1990.- 414 с.
12. *Лукінов І.* Методи і способи державного регулювання економіки перехідного періоду// Економіка України. - 1999.- № 5.- С. 8-15.
13. *Мостенська Т.Л.* Економічний механізм функціонування молочної промисловості України: [Монографія]. – К.: УДУХТ, 2001. – 328 с.
14. *Тарасевич В.* До стратегії універсумізації економічних перетворень// Економіка України. - 2000.- № 11.- С. 47-54.
15. *Шишков Ю.* Світова фінансова система: необхідність реформ// Мэимо.- 1999.- № 11.- С. 3-8.